

Ångesten är inte huvudsaken

Av Mats Svensson

1. I sin metapsykologiska uppsats om det omedvetna (1915) har Freud ett kapitel med rubriken “omedvetna känslor”. I detta kapitel diskuterar han den skenbara paradoxen att känslor, liksom begär och drifter och i allmänhet affekter, definitionsmässigt inte kan vara omedvetna och att kvaliteten omedvetenhet egentligen endast gäller för den motsvarande föreställningen (*Vorstellung*). Likväl, fortsätter han, talar vi om omedvetna känslor, begär, drifter, till och med om en hemlighetsfull omedveten ångest, och om vi gör det, så är det därför att den affekt som individen känner är misskänd (*verkannt*) och i sin tur kan hävas genom analys.

2. Logiken i detta förfarande förefaller obestridlig, såtillvida som det är föreställningen och inte affekten själv som det analytiska ingripandet tar sikte på. Men här lämnar Freud en blotta, som han inte diskuterar följderna av, även om han levererar materialet till en annan frågeställning. Omedvetenheten kräver nämligen föreställnings*representanten*, medan föreställningen liksom affekten inte kan vara annat än medveten. Den fråga som han inte diskuterar är just den om representationen: affektens föreställningsrepresentant kan helt riktigt mycket väl vara och är också omedveten, men om den är det måste vi ta i beaktande att denna representant återigen lämnar frågan om dess tydning öppen. Inte heller Lacans bidrag upphäver motsägelsen, när han säger att det inte finns någon affekt som inte på något sätt “passerar genom det betecknandes nålsöga”; frågan i vad mån detta betecknande har med affekten att göra ställs bara desto tydligare. Men vi behöver inte vara medvetna om det som vi framställer i fråga om existens eller insistent, eftersom medvetenhetens kvalitet ingalunda är nödvändig för att affekten ska uppstå¹. Vad som krävs är ett märke i talakten eller i någon åtbörd (ett betecknat innehåll kan visas). Som ni vet har detta illustrerats av Freud i synnerhet genom analysen av felhandlingar och felsägningar. Och dess relevans har demonstrerats många gånger i den analytiska ansträngningen att häva affekten (det betecknade) genom att peka ut dess föreställningsinnehåll (det betecknande).

¹ Medvetandet är omedvetet, och det omedvetna är inte utan medvetenhet.

2. Som bekant har psykoanalysen kommit att ifrågasätta den filosofiska tesen att ångesten till skillnad från fruktan (eller rädslan) inte har något objekt. Detta gäller även Jacques Lacan med utsagan att ångesten “inte är utan objekt”. Vi anmodas alltså att diskutera detta objekts natur. Hos Freud finner vi hänvisningen till det överkliga (*das Unheimliche*), det vill säga något som på en och samma gång är främmande och välbekant för oss. Men detta överkliga kan inte vara relevant för erfarenheten av ångest om det inte på något sätt vore relaterat till ett *trängande krav*, en term som jag skulle vilja att ni läste på två sätt, som en hänvisning till *driften* och även till *tiden*. I sin tur skulle detta trängande krav inte ha någon verkan om det inte på något sätt var relaterat till den talande själv. Och vi finner att ångesten som sådan inte har något betecknande värde, den kan bokstavligen inte betecknas, den kan inte beläggas med ett betecknande uttryck. Om ångesten inte har något objekt i bemärkelsen av ett fruktat föremål som kan förläggas någonstans utanför eller inom individen, så betyder det att ångestens objekt inte är *ett*, det vill säga ett betecknande uttryck, utan *noll*, det vill säga ett namn¹. Således är ångestens överkliga objekt den omöjliga varseblivningen av namnet som spärrar tillträdet till njutningen. Det är en utgift som inte kan vänta. Det är trängande. Det är en omöjlig, den omöjliga utgiften. Och vi kan avge den, om ni så vill, genom att peka ut den föreställning som individen har låtit sig styras av. Bristen på en brist, har Lacan sagt; frånvaron av nolla, av ett namn. Talarens namn måste på något sätt vara inblandat för att ångesten ska kunna upplevas som något som förmodas gälla honom, men i allmänhet är det inte hans eget namn som väcker ångest. Hans eget namn är inblandat i kraft av ett *annat* namn som kan få hans egen existens att vackla. Francis Bacons serie av *Påveporträtt* från 1953 torde väl illustrera denna tes. Påven gapar över tomrummet, bokstavligt talat. Inget ord kommer ut, av det enkla anledningen att vad som stör honom inte på något sätt är läsbart “i betecknande termer”, ingen sats kan föreställa eller hantera tomrummets affekt, namnets nolla². Endast syntaxen blir kvar. Om vi inte översätter denna erfarenhet av tomrummet till “aritmetiska termer”, så kan ångesten naturligtvis inte vara annat än regulativ. Det är ett Påvligt, Kungligt för att inte säga Kejsersligt dekret. Vi begår ett misstag om vi inte tar hänsyn till detta nakna

¹ Jag följer här Armando Verdigliones förslag att identifiera namnet med noll och det betecknande med ett, medan intervallet mellan noll och ett identifieras med den Andre (eller det Andra).

² Samuel Beckett har en i detta sammanhang relevant dikt som i svensk översättning har rubriken: “Vad heter det?”.

faktum, som oavsett Francis Bacon klart framgår av varje läsning av Freuds text i ämnet. Och hans analys av fallet Schreber bär syn för sägen.

3. Kanske är Freuds viktigaste bidrag till frågan om ångesten det enklaste av alla, vilket inte tycks ha upphävts av något senare kliniskt anrop, nämligen att ange ångesten som en *signal* om fara. Till detta bör läggas att denna fara av Freud uppfattas som en fråga om förväntan (*Erwartungsangst*) och därför att dess verkan utvecklar sig i tidsdimensionen. Detta är viktigt, eftersom den fara som varseblives av ångesten inte är belägen i yttervärlden, utan utgår från individens medvetenhet om något som gäller honom själv och som inte kan vänta. Det är detta jag kallar ett trängande krav, relaterat till föregripandet som den virtuella betingelsen för den talande varelsen, det vill säga som en verkan av den stora Andres struktur som det förutsätter (i Påvens fall utnämningen till just detta ämbete). Freud skriver: "Jaget anteciperar alltså tillfredsställelsen av den betänkliga driftimpulsen och tillåter den att reproducera olustförmimmelserna vid början av den fruktade farosituationen. Därmed har man infört i spelet lust-olustprincipens automatism, som nu genomför bortträngningen av den farliga drifrörelsen (*Triebregung*)."

4. Ångesten som sådan har alltså inte något betecknande värde. Likväl existerar den bevisligen endast hos den talande och talade varelsen. Med den stora Andres struktur (som namngivningen är beroende av) finns det ingen garanti (för sanning till exempel) som är i stånd till att eliminera *skenets* dimension, vilket visas genom det faktum att vi kan ljuga och bedra med ord. Här inför Lacan två aforismer som tycks bära det centrala budskapet i hans seminarium om ångesten: "Ångesten är det som inte bedrar", och "Ångesten är inte utan objekt". Till dessa aforismer kan vi nu lägga två andra, som ett kritiskt supplement eller en kontrapunkt: "Ångesten kan inte översättas till ord", och "Ångestens objekt kan inte lägesbestämmas". Den slutsats vi kan dra av detta är att ångesten är bunden till *skendimensionen* som det absoluta hindret för talet och till *språkdimensionen* som märket av den Andres oöverbärliga struktur.

5. I analysen är vår uppgift att omvandla denna erfarenhet av ångest till en *intellektuell fråga*. Det kräver tid och ansträngning. Men en omedelbar utväg som vi förfogar över är att ingripa för att omvandla ångesten till någon sorts fruktan. Fruktan för något som måste bemötas. Vi kan säga att ångesten utgör en varseblivning av förmimelsen av njutning samtidigt som vi

upplever den som något omöjligt, ungefär som en omöjlig utgift. Det är som om vi anmodades att med omedelbar verkan och med vårt eget liv som insats betala en orimlig avgift. Detta är den förebildliga situationen för erfarenheten av ångest. Det är något som hotar att överskrida vår kropps gränser. I en intervju i Rom i november 1974 förklarar Jacques Lacan att ångesten är utanför kroppen och att analytikerns uppgift skulle vara att hjälpa patienten att finna länken till "den sexuella saken". Inte "den genitala saken", det skulle inte hjälpa alls, det handlar om "den sexuella saken", vilket är något annat, vilket *är* differensen (den Andra sidan av indifferensen).

6. Varför säger Lacan att det är nödvändigt att finna länken till "den sexuella saken"? Sätillvida som det är en fråga som ställs i och genom analysen är det redan att ställa en intellektuell fråga. Vi är, utan att veta varför, i den trängande belägenheten att göra något. Och ändå tvekar vi. Och medan vi tvekar uppstår ångest. Något håller på att överskrida vår kropp. Vi känner något som är högst obehagligt, olustfyllt, "en blåslampa i bröstet", som Stig Dagerman hade det, det vill säga en förnimmelse av ångest, i stället för njutning eller likgiltighet. Ty att erkänna att vår förnimmelse av ångest är en fråga om njutning, låt vara en omöjlig njutning, är redan ett sätt att ställa en intellektuell fråga. "Den sexuella saken" bör inte förstås som den genitala saken, inte ens i bemärkelsen av infantil eftergivenhet (det skulle inte leda långt), utan den vaknande medvetenheten om ansträngningen att artikulera något som vi inte väntade oss att vi måste artikulera som ett livsvillkor. Den franske författaren Philippe Sollers har sagt: "Säg mig vad du fruktar allra mest och något annat ska hända dig."

7. När vi läser Freud verkar det som ångesten väcks hos barnet till följd av moderns frånvaro. Freud skriver att kvinnor kan ha ett kastrationskomplex, men ingen kastrationsångest. Lacan upprepar detta när han mer rakt på sak påstår att kvinnor inte har någon ångest. Men vad som hos Freud ersätter denna kastrationsångest hos kvinnor är fruktan för kärleksförlusten, och han antar att det är en förlängning av den infantila ångesten för att finna modern frånvarande. Här är Lacans korrektur intressant, eftersom han påstår att det inte är moderns frånvaro som framkallar ångest, utan den överhängande faran att vi håller på att återvända till modersskötet. Ångesten uppstår när modern ständigt hänger över oss, och Lacan drar därav slutsatsen att ångesten är "bristen på en brist", vilket är den tredje aforism som vi har att ta under beaktande i vår diskussion av ångesttemat i Lacans seminarium. Vad är

bristen på en brist? Jag är frestad att påstå att detta inte riktigt träffar den väsentliga punkten. Det är närvaron av något eller någon, kanske i bemärkelsen av närvaron av något eller någon frånvarande, alltså en imaginär närvaro. Men om modern hänger över oss, då är det väl därför att hon verkligen är närvarande, eller hur? Hennes närvaro framkallar ångest. I så fall måste det vara för att fadern är frånvarande, och det är också vad Lacan påstår, till exempel med anledning av fallet lille Hans. Det är när fadern är frånvarande som ångesten växer. För då är frestelsen överhängande att återvända till de förehavanden som nu inte bara väcker fruktan, men ter sig svindlande för individens eget trängande krav. Det är alltså det aktuella som framkallar ångest. Akten (handlingen) är villkoret för görandet. Individens tvekar inför denna akt eller denna handling. Denna handling skulle nämligen föra med sig faran för kastration, säger Freud, eller vad som skulle vara substitutet för den hos kvinnor, den överhängande kärleksförlusten. Här menar jag att det vore mycket bättre att införa den omöjliga *varseblivningen av namnet*, därför att detta är vad tvekan inför handlingen betyder. Namnet kan naturligtvis inte varseblivas, men likväl kan det invadera hela det varseblivningsfält som står öppet för individen. Hans betingelse som talande kännetecknas av öppenhet. Denna öppenhet måste framkalla ångest, så länge den ännu inte har bemötts av ansträngningen att väcka en intellektuell fråga. Nästa steg skulle vara att peka ut *talsvårigheten* som sista utvägen, i synnerhet den svårighet som ligger i att sätta ett insisterande namn på spel. Vad ångesten kräver är alltså inte *talet utan ordet*, det vill säga, att säga *något*. Lacan undslipper sig: "Namnet är en uppmaning att tala"¹.

8. Ångesten är inte huvudsaken; det är analysen. Därför bör vi heller inte avhålla oss från att införa någon sorts fruktan som resultat av det analytiska ingripandet. Vi kan inte avgöra vad denna fruktan kommer att handla om. Men vi kan peka ut det – föremålet för denna fruktan – i varje möte där ångesten på något sätt är inblandad. Detta föremål är alltid specifikt, och bär en berättelse med sig. Vad vi föreslår är att individen kan möta denna fruktan i stället för att fly från den. Vår framgång kommer att bero på i vilken ut-

¹ På sista sidan av Jacques Lacans *Séminaire. Livre X. L'angoisse* (Paris, 2004, s. 390) finner vi följande uttalande: "Den tydning vi ger gäller alltid det större eller mindre inbördes beroendet mellan begären, men detta är inte att bemöta ångesten. Ett övervinnande av ångesten finns först när den Andre har blivit namngiven. Kärlek finns bara till ett namn, som var och en vet av erfarenhet. Vi är mycket medvetna om att det ögonblick då hans eller hennes namn uttalas som vår kärlek riktar sig till är en tröskel som har den största betydelse."

sträckning erfarenheten kan övertyga honom om denna fruktans och dess förmodade föremåls relevans. Om vi har tur kommer det att ha till följd en ångestförlust. Jag är mycket medveten om att det också finns fall i vilka vi är lyckliga över att kunna framkalla en viss ångest hos individen, så tillvida nämligen som han eller hon tycks råka i besvärligheter just på grund av frånvaron av en sådan affekt. Men kom ihåg att den inte kan ges som ett medikament i doser, denna ångest, och om den intellektuella frågan som med sitt namn gäller honom inte är inblandad i frågan, så är inte ens en antydning om ångest till mycken nytta. Jag antar att själva närvaron av ångest är en signal inte bara om den överhängande faran för individen, utan också ett mål för och en källa till ett ännu obeaktat intellektuellt bemödande.

December 2004-maj 2005.

mats.svensson.freudianska@telia.com